

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וישב, תשס"ט
מספר 788

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אבל אשמים אנחנו

היחסים בין יוסף לאחיו מתוארים בראשית פרשתנו בצורה שיש בה כדי להעיד על שיפוט נסתר של הכתוב את התנהגות הדמויות. כך מתברר מן העובדה שאין האירועים מתוארים על פי זמן התרחשותם, שכן הכתוב פותח בהצגת יוסף בגיל שבע עשרה, ואילו אהבת יעקב ליוסף קודמת בוודאי לגיל זה, כעדות הפסוק: **"וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת-יוֹסֵף מִכָּל-בָּנָיו כִּי-בֶן-זִקְנִים הוּא לוֹ"** (לז:ג). אף שאין וודאות מחלטת מה משמעו של 'בן זקונים' במקום זה,¹ ברור מכל מקום שאין כל קשר בין היות יוסף בן שבע עשרה ובין אהבת אביו אליו.

עוד עדות שאהבת האב מוצגת שלא במקום הראוי היא שפעולת האהבה מתוארת בצורת עבר גמור – **"אָהַב"**, כשהנושא קודם לנשוא, ולא בעבר הסיפורי שמשמש לתיאור שאר העובדות – **"וַיֵּאָהֵב"**. נשאלת השאלה מדוע נהג הכתוב כך? התשובה המוצעת במאמר זה היא שאהבת יעקב ליוסף מוצגת מנקודת המבט של האחים. הם מבחינים באהבה ליוסף לא מן הרגע הראשון שבו החלה, אלא מגיל שבע עשרה, ואכן כתוב: **"וַיִּרְאוּ אֶחָיו כִּי-אִתּוֹ אֶהָב אֶבְיָהֶם מִכָּל-אָחָיו"** (שם, ד). הכתוב אינו חוזר כאן על סיבת האהבה, ולפיכך רשאים אנחנו להסיק שהאחים קשרו את האהבה לעובדה הנזכרת קודם לכן בכתוב: **"וַיֵּבֵא יוֹסֵף אֶת-דִּבְתָּם רָעָה אֶל-אֶבְיָהֶם"** (שם, ב). אין האחים תולים את אהבת האב בהיות יוסף בן זקונים, שהרי הוא אוהבו מכל אחיו, אף מבנימין, שגם הוא בן זקונים.² ואם כן הסיבה היא התנהגות יוסף, המביא את דיבתם הרעה אל אביהם, שכן בזה יצר יוסף לעצמו דימוי של בן טוב מן האחרים.³ מכאן נובעת התגובה המוזרה של האחים להתנהגות יוסף: אין הם מקנאים בו על אהבת אביהם לו, שזאת התגובה הפסיכולוגית השכיחה, אלא שונאים אותו על כך, ורק לאחר מכן, בעקבות החלומות, באה הקנאה.

¹ אף שאין משמעות "בן זקונים" בהכרח הבן הקטן מכולם, כשימושו בימינו, מכל מקום ברור שהביטוי מכוון לעובדה שקשורה ללידה בזמן מסוים, כפי שעולה מן המקום הראשון שבו נזכר ביטוי דומה. שרה אומרת **"מִי מֵלֵל לְאַבְרָהָם הַיְיִקָּה בָּנִים שָׂרָה כִּי-יִלְדָתִי בֶן לְזִקְנָיו"** (בר' כא:ז). אפשר לפרש ששרה מתכוונת שאברהם הולך ומזקין בצפייה לילד המסוים הזה, וכך אירע ליעקב. הזמן החולף בהמתנה הזאת ממחיש את תהליך ההזדקנות שאדם עובר, וככל שחולף הזמן, כך הולך וקטן הסיכוי של מי שנראה עקר או עקרה להוליד. היותו של יוסף בן זקונים מבשרת בעיני יעקב את התאמתו לעמוד בראש המשפחה; הוא היחיד מבניו שנולד כמו יצחק ויעקב עצמו מתוך צפייה ותוחלת ממושכים. בדרך דומה מציין המדרש שהנבחרים הם אלה שבאים בקושי לעולם: **"א"ר חנינא בן פזי: הקוצין הללו אינן לא מתנכשין ולא נזרעים, מאליהן הן יוצאים ומתמרים ועולים, החטים הללו כמה צער וכמה יגיע עד שלא יעלו"** (בראשית רבה מה:ד).

² בנימין מוגדר בתואר דומה, ולאחר מכן זוכה ליחס דומה: **"וְיֵשׁ-לָנוּ אֵב זָקֵן וְיִלְד זִקְנִים קָטָן וְאָחָיו מֵת וַיִּוָּתֵר הוּא לְבָדוֹ לְאִמּוֹ וְאָבְיוֹ אָהָבוֹ"** (בר' מד:ב).

³ התנהגות האחים הוארה בכירור על ידי ר' עובדיה ספורנו, שמסביר כיצד הגיעו האחים עד למחשבה על רצח יוסף: **"וַיִּתְנַפְּלוּ אֹתוֹ לְהַמִּיתוֹ"** (לז:יח) – הנה לשון "נכל" יורה על המצאה להרע כמו "בנכליהם אשר נכלו לכם" (במ' כה:יח). אמר שחשבו את יוסף בלבם נוכל להמית, ושבא אליהם לא לדרוש שלומם אלא למצוא עליהם עלילה או להחטיאם, כדי שיקללם אביהם או יענישם הא-ל ית' וישאר הוא לבדו ברוך מבנים... ובוזה הודיע מה היה למו, בהיות כולם צדיקים גמורים עד שהיו שמותם לפני ה' לזכרון, איך נועדו לבדו להרוג את אחיהם או למכרו... והנה הגיד הכתוב, כי ציירו בלבם וחשבו את יוסף לנוכל ומתנקש בנפשם להמיתם בעולם הזה או בעולם הבא או בשניהם, והתורה אמרה "הבא להרגך השכם להורגו".

ניתוח זה של הכתובים שפותחים את פרשת 'וישב' מטיל על יוסף את עיקר האשמה בהידרדרות היחסים בינו לבין אחיו, שכן הוא שמתחיל בערעור המערכת על ידי הבאת הדיבה אל אביו. שני לאחריות הוא יעקב, שגם הוא מטלטל את ספינת המשפחה בהתנהגותו החריגה, כאשר הוא מחציץ את האהבה שרחש ליוסף על ידי עשיית כתונת הפסים.⁴ לפי זה האחים נמצאים רק במקום השלישי באחריות לנעשה בבית יעקב.

הדירוג של מידת האחריות עונה לשאלה הנסותרת של גמול המעשים ומסביר את מידת הקשיים שעוברות הדמויות במהלך הסיפור: על יוסף עברו 13 שנים של עבדות: "עָנוּ בַּכְּפָל רְגֵלְיוֹ רְגֵלְוֹ בְּרֵזֶל בָּאָה נַפְשׁוֹ" (תה' קה:יח): תחילתן בנפילה נוראה מאגרא רמא לבירא עמיקתא, גם כפשוטה, וסופן שנתיים של מפח נפש בשל תקוות השחרור שנצנצו ולא התממשו. בכל השנים הללו, גם באלה שהיו טובות למדיי, היה יוסף נתון לחסדי אדונים, וחיייו היו תלויים לו מנגד. כך עברו עליו השנים העיקריות שבהן עוצב כגבר צעיר, וכל הכבוד והגדולה שזכה בהם אחר כך לא היה די בהם כדי לבטל את סבל הזמן ההוא.⁵

גם יעקב עובר שנים קשות מאוד, כעדות הכתובים וכעדות בניו, שבהן ראה רק דרך אחת לפניו: "כִּי-אָרַד אֶל-בְּנֵי אָבִי שְׂאֵלָה" (לז:לה). כל המשפחה הענפה שצומחת ומתרחבת סביבו אין בה כדי לנחמו על אבדן בנו יקירו. נחסף ממנו רק הכאב של האמת המרה שבניו הם הם שהמיטו עליו את האסון הנורא.

ואולם על האחים עוברות שנים שלווה למדיי. אמנם צר להם בצער אביהם, אך הם מקימים משפחות ומנהלים אורח חיים תקין בלי שמאורעות העבר יעיבו על נפשם. היחיד שתקלות משבשות את מהלך חייו הוא יהודה, אך גם הוא אינו נפגע כמו שהיינו מצפים שיקרה לאדם שמציע בקור רוח למכור את אחיו לעבד,⁶ וללא ספק אין להשוות את סבלו לסבל יוסף אחיו. לזכות האחים יאמר ששלווה חיייהם אינה מובילה אותם לשכחת המעשה. אדרבה, הם חיים אותו בכל רגע בתוך נשמתם, ולכן יכולה להתפרץ לפתע מפיהם בנסיבות רחוקות מאד מנסיבות ההתנכלות ליוסף – בתוך ארמון המִשְׁנָה למלך מצרים, ששונה מאוד מהשדה בדותן – הודאה בקשיות לב כלפי האח.⁷

מה מניע את יוסף ויעקב לפעול בדרך שיש בה כדי ליצור קרע במשפחה? ללא ספק הם היו ערים לסכנה, אך נראה שהיה חשש לקרע גדול יותר אילו לא פעלו כך. המבנה של גרעין משפחתי שנוצר מארבע נשים היה רופף למדיי. גם העובדה שהבן הבכור אינו יכול להנהיג את המשפחה מאיימת על שלומה ושלמותה, כיוון שבשל חולשתו⁸ יתחילו הבאים אחריו להיאבק ביניהם על תפקידו. כיוון שלא חסרים ביניהם גם חמומי מוח,⁹ יש לפעול במהירות לבחירת מנהיג שילכד את המשפחה. יוסף בן השבע עשרה היה סבור שבעזרת אביו יוכל להיות רעה את-אָחִיו לא רק בצאן, ויעקב סבור היה בוודאי שאין מתאים מיוסף: הוא חכם ונבון, הוא מלכתחילה בעל מעמד כבנה של האישה הראשית (ולמעשה הבלעדית),¹⁰ ואף על פי כן יש לו יחס טוב אל בני השפחות,¹¹ וכך יובטח חוזק התא המשפחתי. על כן אומר הכתוב שלא יעקב אהב את יוסף אלא ישראל, אבי האומה, שרואה למרחוק מה טוב למענה.¹² והנה לאחר 20 שנה מתברר גם לאחים שהראייה של יעקב ויוסף הייתה נכונה. אדם שמסוגל ברגע אחד להתעלות מעבדות ומבור בית הסוהר אל רום כס השלטון ואז מפגין גדלות רוח וגם יכולת ארגונית

⁴ ואכן יש ביקורת בחז"ל על כך: ואמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאו בניו - נתקנאו בו אחיו, ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים (שבת י"ב).

⁵ אין ספק שאדם שקורא לבנו מנשה, "כִּי-נִשְׁנִי אֶ-לֵהִים אֶת-כָּל-עַמְלִי וְאֶת כָּל-בֵּית אָבִי" – אינו שוכח דבר!
⁶ גנבת אדם ומכירתו שקולים במקרא כמעשה רצח, והדין שווה: "וְיִגְבֹּ אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ מוֹת יוֹמָת" (שמ' כא:טז), ונפשע יותר הדבר כשהוא נעשה על ידי אח.

⁷ "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-אָחִיו אָבִי אֲשֶׁמִּים אֲנַחְנוּ עַל-אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהַתְחַנְּנוֹ אֲלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעָנוּ עַל-כֵּן בָּאָה אֲלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת. וַיַּעַן רְאוּבֵן אֶתְּם לֵאמֹר הֲלוֹא אֲמַרְתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר אַל-תִּתְּאוּ בְיָדוֹ וְלֹא שָׁמַעְתֶּם וְגַם-דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ" (בר' מב:כא-כב). אך יש לשים לב לאבחנתו של רבי עובדיה ספורנו בקטע שהשמטנו מפירושו שצוטט לעיל: ולא נחמו על הרעה, כי גם כשאמרו 'אבל אשמים אנחנו...', לא אמרו שתהיה אשמתם על מכירתו או מיתתו, אלא על אכזריותם בהתחננו.

⁸ בן שמזלול בכבוד אביו אינו יכול לצפות שאחיו יקבלו את סמכותו ללא ערעור, ואכן רמב"ן מאיר את עינינו שראובן לא הצליח לשכנע את אחיו לא לשפוך את דמו של יוסף, ולכן נסוג בו ורק הפציר שלא יעשו זאת בידיים ממש.

⁹ לא במקרה זיהו חז"ל (בראשית רבא תיאודור-אלבק צז) את שמעון ולוי כמציעי ההצעה להרוג את יוסף.
¹⁰ דברי יהודה מבטאים זאת בבירור. הוא מצטט אמירה של יעקב שמבטלת קיומן של נשים אחרות, ובשל כך מבטלת גם את מעמד בניהן: "אֲתֶם יְדַעְתֶּם כִּי שְׁנַיִם יָלְדָה-לִּי אִשְׁתִּי" (בר' מד:כז).

¹¹ אף שרמב"ן מקשה מדוע לא הצילו בני השפחות את יוסף, אין להסיק מכאן שיכלו לעשות זאת. ברור שבשלב הזה בחיי המשפחה יש הבלתי מעמד ביניהם ובין בני הגבירות. רק לאחר זמן הם יופיעו כחטיבה אחת, 'בני יעקב' או 'אחי יוסף'.

¹² כמה פרשנים עמדו על המשמעות של השימוש בשם 'ישראל' עוד בחיי יעקב, ואין כאן המקום לפרטם.

מרשימה, ראוי היה מלכתחילה לנהל את המשפחה המורכבת. אלא שיוסף צריך היה ללמוד דווקא מניסיונו כעבד שהשלטון גם הוא עבדות,¹³ ועל השליט לשרת את הנשלט. לכן אף שבחלומותיו אלומות האחים והשמש והירח והכוכבים משתחוים לו, הוא שצריך לדאוג לאחיו.¹⁴ זאת מבין יוסף לאחר נפתולי הגורל שעברו עליו: "וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלֹמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם" (מב: ט) – להם ובשבילם חלם את החלומות, וכל כישרונותיו וחכמתו נועדו רק למענם. משום כך ראוי היה בסופו של דבר שכל ישראל ייקראו על שמו, ככתוב: "רַעַה יִשְׂרָאֵל הָאֲזִינָה נִהְגַּ כְּצֵאן יוֹסֵף יֵשֵׁב הַכְּרוּכִים הוֹפִיעָה" (תה' פ: ב).

גב' יונה בר מעוז
המחלקה לתנ"ך

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

¹³ זאת ידע רבן גמליאל כשנתן דעתו להושיב בראש את ר' אלעזר חסמא ואת ר' יוחנן בן גודגדא, "שלח להם ולא באו, חזר ושלח ובאו. אמר להם: כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם!" (הוריות י, א-ב).

¹⁴ יוסף מתקן גם את חטא הבאת הדיבה. הוא לומד מהדיבה של אשת פוטיפר לנצור את לשונו, ולכן בשום שלב אחר כך אין הוא מגלה לאביו את האמת על התנהגות אחיו כלפיו.